

MU‘TASIM-BİLLĀH’IN 223/838 YILINDAKİ ASİA MİNOR SEFERİ’NİN HEDEFİ:
“KÜÇÜK CONSTANTİNOPOLİS”

TARGET OF MU‘TASIM-BİLLĀH’S ASIA MINOR CAMPAIGN IN THE YEAR 223/838:
“THE LITTLE CONSTANTINOPLE”

ERMANŞAN*

Öz: Bu çalışmamızda Abbâsi Halifesi Mu‘tasim-Billâh’ın (833-842) 838 yılındaki meşhur Asia Minor veya Müslümanlarca adlandırıldığı şekliyle *Bilâdü’r-Rûm* seferinin asıl hedefinin neresi olduğu konusu üzerinde durduk. Asia Minor’un önemli merkezlerinin hedef alınması Halife Hârûnürreşid (786-809) ile başlamış ardından da oğulları Me‘mûn (813-833) ve Mu‘tasim-Billâh tarafından da devam ettirilmişti. Bu noktada Mu‘tasim-Billâh’ın da bir şekilde babası Hârûnürreşid’in ve ağabeyi Me‘mûn’un Doğu Roma ve Asia Minor politikalarını takip ettiği anlaşılır. Abbâsi Halifesi Mu‘tasim-Billâh’ın 223/838 yılındaki meşhur Asia Minor Seferi’nde de Amorium ve Ancyra şehirleri Müslüman askerler tarafından fethedilmişti. Buna rağmen seferin asıl hedefinin Doğu Roma İmparatorluğu’nun hangi şehri olduğu konusu ise tartışmalıdır. Tarihçiler tarafından Doğu Roma İmparatorluğu’nun üç önemli şehri olan Constantinopolis’in, Ancyra’nın ve imparator Theophilus’un (829-842) doğum yeri olan Amorium’un Mu‘tasim-Billâh’ın Asia Minor Seferi’nin hedefi olduğu ileri sürülmüştür. Nihayetinde Mu‘tasim-Billâh’ın seferinin asıl hedefinin, Ebû Hanife ed-Dineverî’nin (ö. 282/895) *Kustantiniyyetü’s-sugrâ* yani ‘Küçük Constantinopolis’ olarak bahsettiği Amorium şehri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Amorium hem *Exercitus Anatolicus*’nin merkeziydi hem de Asia Minor’un en büyük ve en önemli şehirlerinin başında geliyordu.

Anahtar Kelimeler: Amorium • Abbâsiler • Doğu Roma İmparatorluğu • Theophilus • Mu‘tasim-Billâh

Abstract: In this study, we focused on the main target of the ‘Abbâsid Caliph al-Mu‘tasim-Bi’llâh’s (833-842) famous Asia Minor *id est Bilâd ar-Rûm* campaign in the year 223/838. The targeting of major central cities of Asia Minor started with ‘Abbâsid Caliph Hârûn al-Rashîd (786-809) and then continued his sons al-Ma‘mûn (813-833) and al-Mu‘tasim. At this point, it is understood that al-Mu‘tasim also somehow followed his father Hârûn al-Rashîd and his elder brother al-Ma‘mûn’s policies of the Byzantine Empire and Asia Minor. Amorium and Ancyra have been conquered by Muslim soldiers during the ‘Abbâsid Caliph al-Mu‘tasim-Bi’llâh’s mentioned famous Asia Minor campaign in the year 223/838. However, it is controversial which city of Byzantine Empire was the main target of al-Mu‘tasim-Bi’llâh’s this campaign. Byzantine Empire’s very important three cities Constantinopolis, Ancyra and emperor Theophilus’ (829-842) birthplace Amorium were suggested as the main target of al-Mu‘tasim-Bi’llâh’s Asia Minor campaign by the historians. Finally, it has been understood that the main target was Amorium where called “*Kustantiniyye as-Sugrâ*” *id est* “The Little Constantinople” by the Muslim historian al-Dînawarî (3/9th century). Because Amorium was both the center of *Exercitus Anatolicus* and the biggest and the most important city of Asia Minor.

Keywords: Amorium • ‘Abbâsids • Byzantine Empire • Theophilus • al-Mu‘tasim-Bi’llâh

* Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul. 📞 0000-0001-8676-6215 | ermansan@gmail.com

Giriş

Doğu Roma İmparatorluğu ile Müslümanlar arasındaki münasebetler, Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh'ın (833-842) 838 yılındaki meşhur Asia Minor yani *Bilâdü'r-Rûm*¹ (بلاد الروم) Seferi'ne gelinene değin çoğunlukla mücadeleler etrafında şekillenmişti. Mu'tasım-Billâh Abbâsî Devleti'nin başına geçtiği 833 yılından itibaren, ağabeyi Me'mûn (813-833) döneminden beri devam etmekte olan Bâbek el-Hürremî'nin isyanıyla da yoğun bir şekilde uğraşmak zorunda kalmıştı². Mu'tasım-Billâh'ın Bâbek ile mücadelesi tüm yoğunluğuyla devam ederken Doğu Roma İmparatoru Theophilus (829-842), 837 yılında gerçekleştirdiği seferde Abbâsîlere bağlı şehirlerden Zibatra'yı³ âdeta yerle bir etmiş, Malatya ve çevredeki diğer yerleşimlere de baskınlar düzenlemişti⁴. Bu sefer esnasında Bâbek ile Theophilus'un birbirleriyle koordineli bir şekilde hareket ettikleri ve hatta Theophilus'u bu seferi gerçekleştirmesi konusunda da Bâbek'in teşvik ettiği düşünülmektedir⁵.

Theophilus'un 837 Yılında Zibatra'yı Tahrip Etmesi

Ortaçağ'ın en önemli tarihçilerinden Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/923) tarafından aktarıldığına göre, imparator Theophilus'un 837 yılında Müslüman topraklarına karşı bir sefer gerçekleştirmesinin nedeni, Bâbek el-Hürremî'nin Abbâsîlerin önemli komutanlarından Afşin'in sıkı takibi karşısında bir hayli zor durumda kalmış olmasıydı⁶. Bâbek tam da bu esnada Theophilus'a bir mektup göndererek *Arap Meliki*'nin -ki Mu'tasım-Billâh'ı kastediyor- terzisi ve aşçısı⁷ da dâhil olmak üzere bütün maiyetini kendisinin üzerine gönderdiğini ve bir sefer düzenlemesi hâlinde de Müslümanları savunmasız yakalayacağını haber vermişti. Taberî devamında da Bâbek'in, böylelikle Mu'tasım-Billâh'ın askerlerinin bir kısmını Theophilus'un üzerine göndermek zorunda kalacağını ve kendisine de bir kurtuluş umudu doğacağını düşündüğünü ifade eder⁸. Tüm bu anlatılardan Ta-

¹ Peter Charanis'in yerinde tespitine göre, bahsedilen Müslüman fetihlerinin akabinde Müslümanlar nazarında Doğu Roma İmparatorluğu ile Asia Minor yani *Bilâdü'r-Rûm* aynı manaya gelmeye başlamıştı. Bk. Charanis 1975, 3. Gerçekten de Müslümanlarla münasebetlerin başladığı tarihlerden itibaren Doğu Roma imparatorlarının hiç birisi, Cyril Mango'nun "ideal sınırlar" olarak tavsif ettiği, Tuna ve Fırat nehirleri arasındaki bölgenin tamamına hâkim olmayı başaramamışlardı (ayrıca bk. Mango 2008, 65).

² Yıldız 1991, 376-377.

³ Zibatra, günümüzde Malatya ilinin Doğanşehir ilçesi sınırları içerisinde bulunur. Zibatra için bk. Yıldız 2011, 186. dn. 371'deki bibliyografya. Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Müslüman hâkimiyetine girmesinden itibaren Zibatra'nın Doğu Roma ordularınca tahribini ve sonrasında şehrin Müslüman idareciler tarafından yeniden inşasını kronolojik bir biçimde sunmuştur. Bk. Kudâme b. Ca'fer, 47-48.

⁴ Васильевъ 1900, 113-118. Ayrıca bk. Brooks 1923, 129; Ostrogorsky 1999, 195; Şeşen 2012, 110.

⁵ Васильевъ 1900, 113-114; Azimli 2013, 87.

⁶ Yıldız 1973-1974, 8-10; Sümer 1987, 656-657; Azimli 2013, 87.

⁷ Burada Bâbek el-Hürremî tarafından söz konusu edilen aşçı İtâh et-Türki et-Tabbâh (=aşçı) iken terziyse Ca'fer b. Dinâr el-Hayyât (=terzi) idiler. Ayrıca bk. İbn Miskeveyh, IV, 39. Yine Taberî tarafından aktarılan başka bilgiler, manasız gibi duran bu bilgileri daha anlaşılır kılar. Taberî'ye göre, Mu'tasım-Billâh, Vâsik-Billâh (842-847) ve Mütevekkil-Alellah (847-861) dönemlerindeki önemli komutanlarından birisi olacak İtâh et-Türki; aslında Sellâm el-Ebraş ismindeki şahsın yanında aşçılık yapmakta olan Hazar kökenli bir köleydi. 814-815'te de Mu'tasım-Billâh tarafından satın alınmış ve kendisine önemli görevler verilmeye başlanmıştı. Bk. Taberî, IX, 166. İtâh'ın kariyeri için bk. Pipes 1981, 155; Golden 2004, 298-301.

⁸ Taberî, IX, 56.

beri'nin, Zibatra'nın yağmalanmasından çok açık bir şekilde Bâbek'i sorumlu tuttuğu anlaşılır ki, bu konuda hiç de haksız sayılmaz.

Taberî'nin de dikkat çektiği üzere, imparator Theophilus'un Zibatra üzerine maddi ve manevi açıdan büyük yıkıma yol açacak seferini gerçekleştirmesinde Bâbek'in yönlendirmesinin önemli bir etken olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte Bâbek'in, Müslümanlar karşısında Theophilus'un çok önemli bir müttefiki olduğunu da unutmamak gerekir. Bâbek'in temsil ettiği zihniyet⁹ Abbâsî Devleti'ni çok uzun zamandır zor durumda bırakmaya devam ediyordu. Hatta Bâbek'in kendisi de 816 yılından itibaren öylesine bir tehdit hâline gelmişti ki¹⁰, Müslümanlar âdeta yapmak zorunda oldukları *Bilâdü'r-Rûm* gazalarına bile 830 yılına kadar ara vermek zorunda kalmışlardı¹¹. Yani Bâbek, her durumda birbirleriyle mücadelede tutuşabilen Müslüman toplumunun enerjisinin bir dış düşmana yönlendirilmesi, Doğu Roma gibi amansız bir rakip karşısında İslâm Devleti'nin sınırlarının korunması ve Müslümanların dinî moral-motivasyonunun zinde tutulması gibi konularda büyük faydasına ilaveten önemli bir gelir kaynağı da olan *Bilâdü'r-Rûm* gazalarına¹² uzun bir ara verdirtmişti. Bu durum da nihayetinde Abbâsîlerin kurmakta güçlükler yaşadığı iç denge tesisine de olumsuz bir katkı yapıyordu. Bu gibi sebeplerden dolayı Theophilus'un Abbâsîleri bu derece meşgul etmeyi başaran müttefikinden kolayca vazgeçmesi beklenemezdi.

Büyük ihtimalle Theophilus'un 837 yılındaki seferi, Bâbek el-Hürremî'yi ortadan kaldırmak için Asia Minor içerisinde bulunan Müslüman ordularının dikkatini başka bir yöne çekmek için düzenlenmişti. İmparator Theophilus, Zibatra ve çevresini tahrip etmekle de *Bilâdü'r-Rûm* içerisinde bulunan Müslüman ordusunun komutanı Afşin'in Bâbek'in peşini bırakıp *Sugûr*'a¹³ yani Doğu Roma-Abbâsî sınırının Müslümanların denetimindeki kısmına çekilmesini sağlamayı hedeflemiş gibidir.

İmparator Theophilus'un Zibatra'ya gerçekleştireceği sefer için büyük bir ordu topladığı da anlaşılır; Taberî'nin aktardıklarına inanılacak olursa yüz bin veya daha fazla askerden oluşan kalabalık Doğu Roma ordusu Bâbek'in taraftarları tarafından da desteklenmişti¹⁴. Hatta Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) aktardığı başka bir haberden de, Theophilus'un Balkanlardaki *foederati* yani müttefik halk veya devletlerden yardım alarak ordusunu takviye ettiği ve gerçekleştirdiği seferle de ciddi bir yıkıma yol açtığı anlaşılır¹⁵:

⁹ Hürremiyye için kısaca bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, 206-207. Bâbek ve beslendiği fikri, dinî, sosyal ve siyasi zemin hakkında daha detaylı bilgi için bk. Azimli 2013, 33-76.

¹⁰ Mehmet Azimli, Bâbek el-Hürremî'nin isyanının -öncesinde küçük çarpışmalar olsa da- 816 yılında yoğun bir şekilde başladığını belirtir. Bk. Azimli 2013, 97.

¹¹ Taberî, 807 yılından -yani Bâbek'in de dâhil olduğu Hürremiyye fırkasının Azerbaycan'da harekete geçtiğini belirttiği tarihin bir sene evvelinden- 830 yılına kadar Müslümanların *sâifeye* yani *Bilâdü'r-Rûm*'a düzenli bir şekilde gerçekleştirilen yaz seferlerine çıkmadıklarını belirtmektedir. Bk. Taberî, VIII, 337. Dâhili sebeplerin de etkisi olmasının yanında seferin önündeki en büyük engel, Hürremiyye ve o çerçevede değerlendirilen Bâbek isyanlarıydı.

¹² Küçükaşçı 2009, 186.

¹³ Doğu Roma İmparatorluğu ile Abbâsî Devleti'nin arasındaki insansızlaştırılmış sınır hattı olarak tanımlanabilecek *Sugûr*'un, kuruluşuna ve ele aldığımız dönemde sahip olduğu öneme dair bk. Bonner 1994, 17-24; Küçükaşçı 2000, 11-12; Avcı 2009, 473-474.

¹⁴ Taberî, IX, 56.

¹⁵ Mes'ûdî, *Mürûc*, III, 245.

“223 yılında [837/838] *Rûm Meliki Tûfil b. Mihâ’îl* [=Doğu Roma İmparatoru Theophilus], ordusunun başında *Burcân* [=Tuna Bulgarları!], *Burgar* [=Tuna Bulgarları!]¹⁶, *Sakâlîbe*¹⁷ ve diğer çevre milletlerin hükümdarlarıyla birlikte *Sugûrûl-Cezeriyye’nin*¹⁸ Zibatra şehrine gelene kadar ilerledi. Ve orayı kılıç zoruyla ele geçirdi ve büyük küçük öldürerek esirler aldı. Sonra Malatya şehrine saldırdı...”

Ortaçağ’ın diğer Müslüman tarihçileri de Mes’ûdi’ye benzer bir biçimde, Doğu Roma askerlerinin Zibatra şehrindeki Müslümanları -bilhassa da kadınları- ya esir ettikleri ya da öldürdükleri konusunda ağız birliği yaparlar¹⁹. Yani Müslümanların bakış açısına göre değerlendirildiğinde, Zibatra’nın tahrip şekli kesinlikle karşılıksız bırakılmaması gereken bir durum yaratıyordu. Seferin düzenlenmesindeki asıl amaç olan Bâbek’in Müslümanlar tarafından ele geçirilmesini engelleme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da nihayetinde Zibatra’nın tahribi Romalılar açısından bakıldığında zafer hanesine yazılabiliirdi. Seferden muzaffer bir komutan olarak dönen imparator Theophilus da bu önemli zafer nedeniyle Constantinopolis’te çok iyi karşılanmış ve de kendisine resmî zafer töreni düzenlenmişti²⁰.

Müslümanlar açısından bakıldığında Zibatra’nın Doğu Roma ordusu tarafından tahribinin ve yağmalanma şeklinin oldukça küçük düşürücü olduğu da söylenebilir. Hatta Casim Avcı, Theophilus’un akabinde Mu’tasım-Billâh’a tehditkâr bir mektup yolladığından da söz eder ki böyle bir durum gerçekleşirse moraller daha da bozulmuş olmalıdır²¹. Yaşanan Zibatra felaketinin neticesinde İbrâhim b. Mehdi (ö. 224/839)²², halife olan yeğeni Mu’tasım-Billâh’ın huzuruna çıkarak dokunaklı

¹⁶ Mes’ûdi’nin haberindeki *Burcân* ve *Burgar* etnonimlerinin ikisi birden Tuna Bulgarları kastedilerek kullanılmıştır. Bu konu hakkında daha detaylı bir analiz için bk. Şan 2015, 49-72. Bu dönemde Tuna Bulgarları ile Doğu Roma arasındaki münasebetlere dair kısaca bk. Runciman 1930, 84-87.

¹⁷ Ortaçağ Müslüman tarihçi ve coğrafyacıları tarafından kullanılmış olan *Sakâlîbe* ile ilk kastedilenler Slavlar olmasına rağmen aslında Avrupalı diğer pek çok kavmi de kapsayan manaya sahipti. Aynı literatür dâhilinde Doğu ve Orta Avrupa, Balkanlar ve Karadeniz’in kuzey kısmı kastedilerek kullanılmış *Bilâdü’s-Sakâlîbe*’nin sakinlerinin çoğunluğunu gerçekten de Slav halkları oluşturmaktaydı. Fakat sözü edilen coğrafyaların diğer kavimleri de bu tanımlamaya dâhil olmaktan kurtulamamıştır. Avrupa’nın doğusunda, sakinlerinin çoğunluğunu Slavların oluşturduğu bölgelerdeki *melik* yani hükümdarlar Müslümanlar tarafından genellikle *Melikü’s-Sakâlîbe*, bu coğrafyaların halkları da genel bir adlandırma olarak *Sakâlîbe* şeklinde zikredilmişlerdir. Bunun başlıca sebebi yalnızca sözü edilen coğrafyaların sakinlerini çoğunlukla Slav halklarının oluşturmuş olması değil; artık o iklimlerin de Slavların adıyla özdeşleşmiş olmasıydı. Yani Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya literatüründeki *Sakâlîbe*’yi, etnik bir aidiyeti de bulunmasına karşın bazen söz konusu coğrafyalarda meskûn halkların tümü için kullanılan ortak bir adlandırma olarak kabul etmek daha doğrudur. Buna uygun bir biçimde haberdeki *Sakâlîbe*’nin sakini olduğu coğrafya da aslında Tuna Bulgaryası’na işaret etmektedir. Daha detaylı bilgi ve kaynakça için bk. Şan 2016, 191-208.

¹⁸ *Sugûr* hattı iki temel bölgeden oluşuyordu: Mesopotamia’nın kuzeydoğu sınırını koruyan kısmı *Sugûrûl-Cezeriyye*; Syria yani Müslümanların deyişiyle *Şâm* bölgesini koruyan kısmı ise *Sugûrûş-Şâmiyye*. Bk. Terzi 1997, 51-52.

¹⁹ Bu konudaki haberler için bk. Belâzürî, 223; Ya’kûbî, *Târih*, II, 334; Taberî, IX, 55-56; Kudâme b. Ca’fer, 47-48.

²⁰ Васильевъ 1900, 116.

²¹ Bahsi geçen mektuplaşma için bk. Avcı 2003, 100-101.

²² Abbâsi Halifesi Hârûnürreşid’in kardeşi olan İbrâhim b. Mehdi; halifeler Emin, Me’mûn ve Mu’tasım-Billâh’ın amcalarıydı ve kendisi de bir dönem Bağdat’ta halife (817-819) ilan edilmişti. Buna rağmen onun en göze çar-

bir şiir bile inşâd etmişti²³ ki bu da Abbâsî sarayının içerisinde bulunduğu hâletiruhiyeyi açıkça yansıtan önemli bir diğer ayrıntıdır. Aslında bizzat Halife Mu'tasım-Billâh'ın huzurunda okunan böyle- si bir şiir, Mu'tasım-Billâh'ı ve onun nezdinde tüm Müslümanları bir yandan teskin ederken diğer yandan da cevabî sefer konusunda teşvik de etmekteydi. Taberî ise Zibatra'nın tahrip edilmiş haberinin ulaştığı esnada Mu'tasım-Billâh'ın durumunu teatral bir şekilde betimler: Mu'tasım-Billâh atına atlamış ve o anda sefere niyetlenmişti fakat ilk kızgınlık anı geçince tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra sefere çıkılmasını daha uygun bulmuştu. Yaşanan ilk şaşkınlığın ardından Mu'tasım-Billâh, Zibatra'ya yardımcı kuvvetler göndermesine (bk. fig. 1) rağmen bu yardımcı kuvvetler şehre vardıklarında imparator Theophilus çoktan şehirden çekilmişti²⁴.

Felaket haberlerinin Abbâsî sarayında yarattığı infial, evvelce ağabeyi Me'mûn döneminde *Bilâdü'r-Rûm* üzerine yapılan seferlere de iştirak etmiş olan Mu'tasım-Billâh'ın büyük bir seferin hazırlıklarına başlanması emrini vermesi için yeterliydi. İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Rûm*'un yani Theophilus'un ordusunun Zibatra'ya inmesi nedeniyle Ebû İshâk'ın yani Halife Mu'tasım-Billâh'ın karşı sefere çıktığını belirtirken²⁵; Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ise Mu'tasım-Billâh'ın Zibatra'nın tahribine ve orada Müslümanların maruz bırakıldığı uygulamaya oldukça sinirlendiğini ve bu nedenle *Bilâdü'r-Rûm* Seferi'ne çıktığını açıkça ifade etmiştir²⁶.

Fig. 1. Sozopetra/Zapetra yani Zibatra²⁷

İmparator Theophilus'un Abbâsî Devleti'ni oldukça müşkül bir durumda bırakan Bâbek el-Hürremî sorununu Doğu Roma adına bir fırsata dönüştürüp 837 yılındaki Zibatra Seferi'ni gerçekleştirmesi gibi, Mu'tasım-Billâh'ın da *Bilâdü'r-Rûm* üzerine cevabî seferine çıkabilmesi ancak söz

pan özellikleri; şiir yazmakta ve şarkı söylemekteki maharetinin yanında müzik aletleri kullanabilmesiydi. Bk. İbn Hallikân, I, 13-16; İbnü'n-Nedîm, 185. İbrâhim b. Mehdi ve Bağdat ile sınırlı halifeliliğine dair bk. Şeşen 2012, 104-105.

²³ Mes'ûdi, *Mürûc*, III, 245.

²⁴ Taberî, IX, 56-57.

²⁵ İbn Kuteybe, 221. Ayrıca bk. Makdisî, II, 300.

²⁶ Kudâme b. Ca'fer, 48 ve 156.

²⁷ Madrid Skylitzes, 58v. *Synopsis Historion*'un Madrid Skylitzes diye de bilinen minyatürlü nüshasına, eserin muhafaza edildiği Biblioteca Nacional de España'nın resmi sitesinden dijital olarak ulaşmak ve indirmek mümkündür. Bk. <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766>, erişim tarihi 02.01.2020.

konusu Bâbek el-Hürremî isyanının sonlandırılmasını müteakip 838 yılında olabilmisti²⁸. Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855) tarafından aktarıldığına göre, Bâbek'in yakalanıp getirildiği Abbâsilerin yeni merkezi Sâmerrâ²⁹ şehrinde işkence edilerek öldürülmesi Safer 223 yani Ocak 838 tarihinde gerçekleşmişti³⁰. Fakat Mu'tasım-Billâh meşhur seferine, ancak gerekli hazırlıkların tamamlanmasından ve sefer için uygun mevsimin gelmesinden hemen sonra Cemâziyelevvel yani Nisan ayında çıkılabildi³¹.

Zibatra İçin Sert Bir Karşılık: Constantinopolis, Ancyra veya Amorium

Yukarıda değindiğimiz üzere, Zibatra'nın tahribi ve tahrip şekli Müslümanlar arasında büyük bir üzüntüye neden olmuştu ve Zibatra bu açıdan bakıldığında Müslümanlar için bardağı taşıran son damla niteliğindedir. *Emirü'l-mü'minin* yani İslâm dünyasının o anki siyasi ve dini lideri olarak Mu'tasım-Billâh'ın yapması gereken de acil olarak Zibatra'nın karşılığını çok kesin bir biçimde vermesiydi³². Büyük ihtimalle verilmesi öngörülen karşılık, babası Hârûnürreşid (786-809) ve ağabeyi Me'mûn örneklerinde de olduğu gibi, Doğu Roma'nın Asia Minor'daki önemli merkezlerinin³³ hedef alınması ve ciddi manada tahribini gerektiriyordu. George Ostrogorsky, Mu'tasım-Billâh'ın o ana değin sınırlarda devam eden çarpışma modelini değiştirdiğini ve *Bilâdü'r-Rûm*'un önemli merkezlerine yöneldiği tespitinde bulunur³⁴. Fakat yukarıda değindiğimiz gibi Mu'tasım-Billâh aslında babasının ve ağabeyinin Doğu Roma siyasetini devam ettiriyordu³⁵. Mu'tasım-Billâh'ın olası hedefleri arasında da *Kustantiniyye* (القُسْطَنْطِينِيَّة) yani Constantinopolis, *Enküre* yani Ancyra ve *Ammûriye* yani Amorium biraz daha ön plana çıkmaktadır. Elbette ses getirmesi beklenen bir seferin zikredilen önemli merkezlerden birine yönelmesi beklenmeliydi ve her üçü de araştırmacılar tarafından sefe-

²⁸ Taberî, IX, 57.

²⁹ Halife Mu'tasım-Billâh iki sene evvel yani 836 yılında Abbâsî Devleti'nin merkezini Bağdat'tan 100 km. kuzeydeki Sâmerrâ'ya nakletmişti. Geçiş süreci ve gerekçeleri için bk. İsmail 1968, 1-13; Şeşen 2012, 158-160; Yıldız 2011, 119-124.

³⁰ Halife b. Hayyât, 477. Ayrıca bk. Ya'kûbî, *Târih*, II, 334; Mes'ûdi, *Tenbih*, 312. Bâbek'in yakalanması ve idam edilmesi sürecine dair bk. Azimli 2013, 110-123.

³¹ İbn Kuteybe, 221; Ya'kûbî, *Târih*, II, 334.

³² Hugh Kennedy, Müslümanların başlangıçta siyasi ama zamanla daha çok manevî önderi olan halifelerin, diğer görevlerinin yanı sıra iki önemli organizasyon görevinden daha bahseder: Bunlardan birincisi hac seferlerinin organizasyonu iken diğeri de burada bahsettiğimiz *dârülharbe* karşı gerçekleştirilen seferlerin her sene aksatılmadan düzenli bir şekilde devam ettirilebilmesi için gerekli atamaların ve de yönlendirmelerin yapılmasıydı. Bk. Kennedy 2005, 106. Haberimizdeki acil karşılık da bu kapsamda değerlendirilmelidir.

³³ Tarihçi ve coğrafyacı Ya'kûbî (ö. 292/905), o dönemlerde *Rûm*'un yani Doğu Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinin isimlerini sıralar ki buradaki isimler aynı zamanda Müslümanlar nazarında sefer düzenlenerek tahrip edilmesi olası şehirlerin de geniş bir listesidir. İlginç bir şekilde Ya'kûbî'nin listesinde Ancyra yani Ankara bulunmamaktadır. Şehirler için bk. Ya'kûbî, *Târih*, I, 136-137.

³⁴ Gerekçeleri ve daha detaylı bilgi için bk. Ostrogorsky 1999, 195.

³⁵ Babası Halife Hârûnürreşid'in 806 yılı seferi için bk. Ya'kûbî, *Târih*, II, 303; Taberî, VIII, 320-322. Ağabeyi Halife Me'mûn'un 830-833 yılları arasındaki seferleri için bk. Ya'kûbî, *Târih*, II, 327-330; Taberî, VIII, 623-625, 628-631, 646-650. Mu'tasım-Billâh'ın da katıldığı Me'mûn'un 833 yılındaki son seferindeki hedefi de benzeri bir şekilde, *Bilâdü'r-Rûm*'daki önemli merkezlerini fethederek Constantinopolis'e kadar ilerlemektir. Nahide Bozkurt'un bu konudaki tespitlerine bk. Bozkurt 2004, 103.

rin asıl hedefi olarak da sunulmuştur. Gerçekleştirilen seferin sonunda Ancyra ve Amorium şehirleri fethedilmişken, şayet Mu'tasım-Billâh'ın gerçekten Constantinopolis'i fethetmek gibi bir düşüncesi olmuşsa, bu önemli şehrin fethinden vazgeçilmek zorunda kalmıştı.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun sahip olduğu şehirlerarasında fethedilmesi veya hiç olmazsa tahrip edilmesi en fazla ses getirecek olan şehir çok kesin bir şekilde imparatorluğun merkezi olan Constantinopolis olurdu ve bu fetih Doğu Roma İmparatorluğu'nun da sonu anlamına gelirdi. Zaten Hz. Peygamber'den nakledilen *Kustantîniyye*'nin yani Constantinopolis'in Müslümanlar tarafından fethedileceğine dair hadisin³⁶ de etkisiyle, Doğu Roma'nın merkezi erken dönemlerden itibaren Müslümanların hedefindeki bir şehir olagelmisti³⁷. Mes'ûdi tarafından aktarılan ve Alexander A. Vasiliev tarafından da kabul edilen³⁸ bilgilere göre, Mu'tasım-Billâh'ın 838'deki seferinin iyi gitmesi sonucu hedeflerinden biri de Constantinopolis olmuştu fakat yeğeni Abbâs b. Me'mûn'un, kendisini bir suikastla ortadan kaldırma niyetini haber alınca da hızlı bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştı³⁹. Yani anlaşıldığı kadarıyla seferin başlangıcı esnasında Constantinopolis asıl hedef konumunda olmamasına rağmen işler beklenenden de iyi gidince seferin hedeflerinden biri haline gelmişti fakat yeğeninin komplosu Constantinopolis seferinin gerçekleştirilmesine mani olmuştu.

John Bagnell Bury ise, saydığımız üç şehir arasında *Enküre* yani Ancyra'nın, Müslüman ordularının Asia Minor'da takip etmiş oldukları rota nedeniyle, asıl hedef olması gerektiğini ifade eder⁴⁰. Taberî'nin çalışmasında da bu ihtimali destekler gözükken bazı haberler aktarılmıştır. Buna göre *Bilâdü'r-Rûm*'a farklı yollardan ve zamanlarda girerek değişik yönlere doğru ilerleyen Müslüman ordusunun ilk toplanma noktası da Ancyra şehriydi ve buranın fethi gerçekleşirse ordunun tamamı Ancyra'dan Amorium'a ilerleyecekti. Devamında Taberî'nin yorumuna göre, Mu'tasım-Billâh'ın bu iki büyük şehir yani Ancyra ve Amorium haricinde fethetmeyi planladığı başka bir şehir de yoktu⁴¹. Fakat burada Ancyra'nın asıl hedeften ziyade öncelikli hedef olduğu anlaşılır. Alınması oldukça güç gözükken Amorium'dan önce Ancyra'nın fethi, buradan gelebilecek olası yardım ihtimaline karşı bir hamle gibidir. Nitekim Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra) de Mu'tasım-Billâh'ın *Bilâdü'r-Rûm*'a girince, kalabalık bir nüfusa ve güçlü surlara sahip Romalıların büyük şehirlerinden *Ammûriyye*'ye yani Amorium'a yöneldiğini söyler⁴². Yani nihayetinde tüm planlar Amorium'un fethi üzerine yapılmış gibidir.

Olası sefer hedefi olarak zikredilen şehirlerden *Ammûriyye* yani Amorium⁴³, Ortaçağ İslâm kaynaklarında daimi surette önemli ve büyük bir şehir olarak anılır. Araştırmacıların çoğu, Amorium'un 838 yılındaki *Bilâdü'r-Rûm* Seferi'nde Müslümanlarca fethedilmiş olması nedeniyle bu şe-

³⁶ Mehmet Ali Kulat'a göre, *Kustantîniyye*'nin mutlaka fethedileceği konusundaki hadisin günümüze ulaşan en eski yazılı hâli Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-kebîr* ve *et-Târihu's-sağîr* adlı eserleri içerisinde bulunmaktadır. Bk. Kulat 2001, 9.

³⁷ Bu tarihe değin Müslümanların Constantinopolis kuşatmalarına dair bk. Avcı 2017, 243-261.

³⁸ Vasiliev 2016, 320.

³⁹ Mes'ûdi, *Mürûc*, III, 246.

⁴⁰ Bury 1909, 120-123.

⁴¹ Taberî, IX, 57-58.

⁴² Ya'kûbî, *Târih*, II, 334.

⁴³ Günümüzde Afyonkarahisar'ın Emirdağ ilçesi sınırları içerisindeki Hisarköy'de bulunan Amorium için kısaca bk. Foss 1991, 79-80.

kilde betimlendiğini ima eder gibidirler. Yani onlara göre bu durum, fetih başarısını olduğundan daha önemli gösterme çabasının bir tezahürüdür. Fakat 1987 yılından itibaren devam etmekte olan Amorium kazılarında⁴⁴ elde edilen bulgular da Ortaçağ Müslümanlarının kaleme aldıkları eserlerdeki bilgileri teyit eder bir vaziyettedir⁴⁵. Talihsizlik eseri olarak konu hakkındaki en önemli çalışmaların tamamı da söz konusu kazı çalışmalarından önce kaleme alınmışlardır ve temel olarak Alexander A. Vasiliev'in en detaylı anlatı olarak tavsif ettiği⁴⁶ Taberî'nin *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*'undaki kısım⁴⁷ üzerine bina edilmişlerdir. Bununla birlikte 838 seferinden sadece on sene sonra kaleme alınmış olan dönemin canlı tanıklarından Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-855) *et-Târih*'i de sefere dair önemli bilgiler içermesine rağmen *et-Târih* 1960'da keşfedildiği⁴⁸ için, konu hakkında en önemli iki eserin sahibi olan Alexander A. Vasiliev'in ve de John Bagnell Bury'nin bu eserden faydalanma imkânı da olmamıştır⁴⁹. Maalesef konu üzerine yapılan yeni çalışmaların da Ortaçağ İslâm tarih ve coğrafya literatüründeki yeni bilgilerle birlikte kazılardan elde edilen bulguları ve ulaşılan sonuçları tam manasıyla yansıttıkları söylenemez. Bu açıdan bakıldığında hem Amorium kazıları hem de yeni kaynakların ve bilgilerin keşfi, 838 yılındaki *Bilâdü'r-Rûm* Seferi'nin ve hedeflerinin bir kez daha gözden geçirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koyarlar.

Mu'tasım-Billâh'ın Asıl Hedefi *Ammûriyeyani* Amorium

Constantinopolis ve Ancyra'nın yanında Amorium ise (bk. fig. 2), o dönemde Doğu Roma hâkimiyetindeki Asia Minor topraklarının önemli şehirlerinden bir diğeri belki de en önemlisiydi. Bu nedenle Mu'tasım-Billâh'ın seferinin başlıca hedefi olmuş olması hiç de şaşırtıcı olmamalıdır⁵⁰. Hatta Mes'ûdi, çok iddialı bir şekilde, *Ammûriye*'nin (عمورية) yani Amorium şehrinin Romalıların Constantinopolis'ten sonraki en büyük şehirleri olduğunu belirtir⁵¹. Amorium kazılarını 1993-2009 yılları arasında yürüten Chris Lightfoot'un da belirttiğine göre, yapılan arkeolojik kazıların neticesinde Amorium'un sanılanın aksine Asia Minor'daki gerçekten de büyük ve önemli bir Doğu Roma şehri olduğu da anlaşılmıştır⁵². Kitabındaki kısa bölümde Timothy E. Gregory de Amorium kazılarının

⁴⁴ Amorium antik kenti kazılarının resmî internet sayfasında kazı tarihçesi de bulunmaktadır.

Bk. http://www.amoriumkazisi.com/TR_tarihce.html, erişim tarihi 25.08.2019.

⁴⁵ Amorium kazılarını 1993'ten 2009 yılına kadar yönetmiş bulunan Chris Lightfoot'un 838'deki Amorium kuşatmasına dair olarak bulunan doğrudan kanıtları değerlendirmesi için bk. Lightfoot 2009, 27-29.

⁴⁶ Васильевъ 1900, 119, dn. 1.

⁴⁷ Gerçekten de konuya dair en detaylı anlatıları barındıran Taberî'deki ilgili kısım, Abdullah Duman tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bk. Duman 2017, 416-439.

⁴⁸ Halife b. Hayyât'ın *et-Târih* ismindeki çalışması, Müslüman tarihçilerce kaleme alınmış mevcut en eski genel tarih derlemesi olduğu gibi yıllar esas alınarak düzenlenmiş olan ilk İslâm kroniğidir. Bu sebepten her zaman uzun ayrıntılara girmemesine rağmen Halife b. Hayyât'ın *et-Târih*'te aktardığı bilgiler oldukça önemlidir. Halife b. Hayyât ve *et-Târih* hakkında daha detaylı bilgi için bk. Rosenthal 1968, 71; Schacht 1969, 79-81; Şeşen 2016, 69-70; Fayda 1997, 301-303.

⁴⁹ Abdullah Duman da Taberî'deki kayıtların döneme en yakın kayıtlar olduğunu söylemekle yanılmaktadır. Bk. Duman 2017, 415. Konu hakkında bilgi veren tarihçilerden Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Ebû Hanife ed-Dineveri (ö. 282/895) ve Ya'kûbi (ö. 292/905'ten sonra) Taberî'den daha önce eserlerini kaleme almışlardır.

⁵⁰ Lightfoot – Mergen 1999, 23-24.

⁵¹ Mes'ûdi, *Tenbih*, 314.

⁵² Lightfoot – Lightfoot 2007, 15-17.

neticelerinin bilgilerimizi ne şekilde değiştirebildiğine dikkat çekmiştir⁵³. Araştırmacıların dikkat çektikleri bu husus gerçekten çok önemlidir; çünkü Doğu Roma Anadolu'su hakkında belki de en isabetli tahminlerin sahibi Cyril Mango bile ilk kez 1980 yılında yayınlanan kitabında, Amorium'un kalıntılarına nazaran küçük bir şehir olduğunu söylemekteydi⁵⁴. Yani Amorium kazılarında sonra, Ortaçağ Müslüman tarihçilerinin ve coğrafyacılarının verdikleri bilgilerin çok kesin bir şekilde arkeolojinin bize söyledikleriyle örtüştükleri rahatlıkla söylenebilir.

Fig. 2. 838 yılındaki Amorium kuşatması⁵⁵

Yine böylesi bir haberde Taberî, seferin hedefinin neden Amorium olduğu sorusuna da cevap verir. İmparator Theophilus'u Zibatra'nın tahribi konusunda yönlendirmiş olan Bâbek el-Hürremî, habere bakılırsa aynı şekilde Mu'tasım-Billâh'ı da Amorium konusunda yönlendirmiş gibidir. Hali-fu Mu'tasım-Billâh'ın artık elinde bir tutsak olan Bâbek ile olan diyalogu şöyledir⁵⁶:

"O [Mu'tasım-Billâh] dedi ki: "*Bilâdü'r-Rûm* [dakilerden] hangisi en iyi tahkim edilmiş ve en fethedilemez olanıdır". [Bâbek el-Hürremî tarafından] "İslâmın gelişinden itibaren hiçbir Müslümanın ona karşı bir teşebbüste bulunmadığı⁵⁷ *Ammûriye*'dir (عمورية) [= Amorium'dur]" denildi. "Orası [Amorium], Hıristiyanlığın gözü ve onun özüdür/temelidir. Ve onlar [Romalılar] nezdinde *Kustantiniyye*'den [= Constantinopolis'ten bile] daha şerefli-dir"...".

Alexander A. Vasiliev, Amorium'un önemini teslim etmekle birlikte Bâbek'ten aktarılan "*Hristiyanlığın gözü ve temeli*" gibi ifadelerinse abartılı olduğu düşüncesindedir⁵⁸. Fakat çok önemli bir ayrıntı olarak konu hakkında kaleme alınmış diğer çalışmalar gibi Vasiliev'in çalışması da, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Amorium kazılarının başlamasından önce yayınlanmıştı. Buna rağmen George

⁵³ Gregory 2016, 229-230.

⁵⁴ Mango 2008, 82.

⁵⁵ Madrid Skylitzes, 59v.

⁵⁶ Taberî, IX, 57.

⁵⁷ Aktarıldığının aksine Amorium, daha öncesinde de kısa süreli olarak Müslümanlarca fethedilmişti. Daha fazla bilgi için bk. Darkot 1964, 411-412.

⁵⁸ Vasiliev 2016, 320. Nadia Maria el-Cheikh'in de bu konuda Vasiliev'e tamamen katıldığını söyleyebiliriz. Çünkü el-Cheikh, bu konuda Vasiliev'in cümlelerini ve fikirlerini yine Vasiliev'in kelimeleriyle aktarmasına rağmen kendisine atıf yapmayı unutmamıştır. Bk. el-Cheikh 2012, 105.

Ostrogorsky ise Taberi'yi teyit eder bir biçimde, Amorium'un *Exercitus Anatolici*'nin merkezi ve en önemli şehri olmasının yanı sıra o dönemde Doğu Roma'yı yöneten Amorium Hanedanı'nın (820-867) da memleketi olması nedeniyle bu öneminin daha da arttığını vurgular⁵⁹.

İşin aslına bakılırsa Müslümanlar da Amorium'un, *Exercitus Anatolici*'nin merkezi olduğunun ve bu nedenle de önemli bir şehir olduğunun farkındaydılar. Örneğin İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/912-913) son hâlini 272/885-886 yılından önce verdiği düşünülen *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adındaki değerli çalışmasında, 'Amaliü'n-Nâtulûs'un (عمل الناطلوس) yani *Exercitus Anatolici*'nin Doğu Roma'nın sahip olduğu en büyük 'amal'⁶⁰ yani *exercitus*⁶¹ veya *thema* olduğu ve *Ammûriye* şehrinin de orada bulunduğu bilhassa vurgulanır⁶². *Berid* yani posta ve istihbarat idaresi başkanlığı yapmış ve bulunduğu görevler nedeniyle Abbâsi arşiv kayıtlarına ulaşarak çalışmasında kullanmış olan İbn Hurdâzbih'in⁶³ bu sözleri, dönemin Müslüman idarecilerinin de Doğu Roma İmparatorluğu'nun Asia Minor'daki idarî şemasından ve bu şema dâhilindeki önemli şehirlerden haberdar olduklarını göstermektedir.

Ostrogorsky tarafından vurgulanan hususlarla birlikte, bilhassa da imparator Theophilus'un doğum yerinin de burası olması⁶⁴, Amorium'un başlıca hedef olmasında oldukça belirleyici olmuş bir diğer husus olmalıdır. Çünkü Asia Minor'da yukarıda da bahsettiğimiz kuvvetli karşılığı temin edecek ve tahribi Constantinopolis kadar etki yapacak belki de tek bir şehir mevcuttu. Bu şehir de hanedanın ata yurdu ve imparator Theophilus'un doğum yeri olan Amorium'dan başkası değildi⁶⁵. Tahrip ve fethetmek için Doğu Roma yönetici hanedanın şehrinin seçilmesi aynı zamanda psikolojik bir üstünlük sağlama çabası olarak da yorumlanabilir. Hatta Doğu Romalı tarih yazarlarından Genesios'un (MS X. yüzyıl) ve Skylitzes'in (MS XI. yüzyılın ikinci yarısı) eserlerinde bulunan bazı ifadelerden, Amorium'un tahribinin beklenen psikolojik etkiyi yapmış olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü her ikisi de Theophilus'un Zibatra'yı işgalinden bahsederlerken, buranın Mu'tasım-Billâh'ın memleketi yani doğum yeri olduğunu ve bu nedenle Mu'tasım-Billâh'ın büyük üzüntü duyduğunu belirtirler⁶⁶. Fakat Genesios ve Skylitzes'in sözlerine rağmen, bu durumun gerçeklikle hiçbir alakası yoktur⁶⁷. Bilindiği üzere Hârûnürreşid'in oğlu olan Mu'tasım-Billâh 796 yılında dönemin Abbâsi başkenti Bağdat'ta dünyaya gelmişti⁶⁸. Burada Skylitzes çevirmeni John Wortley'in de vurguladığı gibi, çok açık bir biçimde Amorium'un fethiyle denk bir durum yaratılmaya çalışıldığı anlaşılacak-

⁵⁹ Ostrogorsky 1999, 195.

⁶⁰ İslâm kaynaklarında da Doğu Roma İmparatorluğu'nun *exercitus* yani *themaları* hakkında çok değerli başkaca bilgiler de bulunmaktadır. Bu haberler hakkındaki derlemeler ve değerlendirmeler için bk. Brooks 1901, 67-77; Minorsky 1937, 419-425; Haldon 1978, 78-80.

⁶¹ Latince ordu manasına gelen *exercitus*, Doğu Roma'nın M.S. VI. yüzyıldan itibaren adım adım uyguladığı ve araştırmacılarca genelde *thema* olarak tanımlanan askerî-idarî bölgeleri ifade eder. *Thema* sistemi için kısaca bk. Kazhdan 1991, 2034-2035.

⁶² İbn Hurdâzbih, 107.

⁶³ Крачковский 1957, 147-150.

⁶⁴ Lightfoot – Lightfoot 2007, 164.

⁶⁵ Chris Lightfoot ve Oğuz Koçyiğit doğrudan bu hususa vurgu yapmışlardır. Bk. Lightfoot – Koçyiğit 2009, 42.

⁶⁶ Genes. 59; Skyl. 75-76.

⁶⁷ Hatta onların bu iddiaları, Chris Lightfoot tarafından da doğru kabul edilmiştir. Bk. Lightfoot – Lightfoot 2007, 174.

⁶⁸ Avcı 2006, 380.

Mu'tasım-Billâh'ı kuvvetli bir karşılık vermek zorunda bırakmış olmasıydı. Bu kuvvetli karşılıkta hedef olarak belirlenen asıl şehir, *Exercitus Anatolici*'nin merkezi olarak Asia Minor'un en büyük ve en önemli şehirlerinin başında gelmesinin yanında, yönetici hanedanının ata yurdu ve imparator Theophilus'un doğduğu şehir olan Amorium ya da Müslümanların deyişiyle *Ammûriye* idi. Sonuç olarak Mu'tasım-Billâh'ın ve ordusunun sefere çıkarkenki hedeflerini, Ebû Hanife ed-Dineverî'nin *Kustantîniyyetü's-sugrâ* yani 'Küçük Constantinopolis' diye tanımladığı Amorium başta olmak üzere Anadolu'nun en önemli merkezlerinin ve belki de bu merkezlerden sonra da imparatorluğun başkenti olan Constantinopolis'in tahribi ve mümkünse fethi şeklinde formüleştirebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülkâhir el-Bağdâdî (= Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*) Kullanılan Çeviri: *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Türkçe çeviri E. R. Fırlalı. Ankara 2008.
- Avcı 2003 C. Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri*. İstanbul 2003.
- Avcı 2017 C. Avcı, "Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul'a Düzenlenen Askeri Seferler". Ed. M. Arslan – T. Kaçar, *Byzantion'dan Constantino-polis'e İstanbul Kuşatmaları*. İstanbul (2017) 243-261.
- Avcı 2009 C. Avcı, "Sugür". *DİA XXXVII* (2009) 473-474.
- Avcı 2006 C. Avcı, "Mu'tasım-Billâh". *DİA XXX* (2006) 380-382.
- Azimli 2013 M. Azimli, *Bir Direnişçi Babek*. Konya 2013.
- Belâzürî (= Belâzürî, *Fütühü'l-büldân*) Kullanılan Çeviri: *Ülkelerin Fetihleri*. Türkçe çeviri M. Fayda. İstanbul 2013.
- Bonner 1994 M. Bonner, "The Naming of the Frontier: 'Awâsim, Thughûr, and the Arab Geographers". *BSOAS LVII/1* (1994) 17-24.
- Bozkurt 2004 N. Bozkurt, "Me'mûn". *DİA XXIX* (2004) 101-104.
- Brooks 1923 E. W. Brooks, "The Struggle with the Saracens (717-867)". Ed. J. R. Tanner – C. W. Previté-Orton – Z. N. Brooke, *The Cambridge Medieval History*, vol. IV. Cambridge (1923) 119-138.
- Brooks 1901 E. W. Brooks, "Arabic Lists of the Byzantine Themes". *JHS* 21 (1901) 67-77.
- Bury 1909 J. B. Bury, "Mutasım's March Through Cappadocia in A. D. 838". *JHS* 29 (1909) 120-129.
- Charanis 1975 P. Charanis, "Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor". *DOP* 29 (1975) 1-20.
- el-Cheikh 2012 N. M. el-Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*. Çev.: M. Morali. İstanbul 2012.
- Darkot 1964 B. Darkot, "Ammûriye". *İA I* (1964) 411-412.
- Dineverî (= Dineverî, *el-Ahbârü't-tvâl*) Kullanılan Metin: A. Âmir. Bağdad [ts.].
- Duman 2017 A. Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi". *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (2017) 413-441.
- Fayda 1997 M. Fayda, "Halife b. Hayyât". *DİA XV* (1997) 301-303.
- Foss 1991 C. F. W. Foss, "Amorion". *ODB I* (1991) 79-80.
- Genes. (= Genesios, *Basileia*) Kullanılan Çeviri: *On the Reigns of the Emperors*. English translation by A. Kaldellis. Canberra 1998.
- Golden 2004 P. B. Golden, "Khazar Turkic Ghulâms in Caliphal Service". *JA CCXCII/1-2* (2004) 279-309.
- Gregory 2016 T. E. Gregory, *Bizans Tarihi*. Çev.: E. Ermert. İstanbul 2016³.
- Haldon 1978 J. F. Haldon, "Kudâma ibn Dja'far And the Garrison of Constantinople". *Byzantion XLVIII/1* (1978) 78-90.
- Halife b. Hayyât (= Halife b. Hayyât, *et-Târih*) Kullanılan Metin: Ed. E. Z. el-Ömerî. Riyad 1985.
- İbn Hallikân (= İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*) Kullanılan Metin: Ed. F. Wüstenfeld, vols. I-II. Gottingae 1835-1840.
- İbn Hurdâzbih (= İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*) Kullanılan Metin: Ed. M. J. de Goeje. Lugduni Batavorum 1889.
- İbn Kuteybe (= İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*) Kullanılan Metin: Ed. M. A. Beydûn. Beyrut 2003.
- İbn Miskeveyh (= İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'âkibü'l-himem*) Kullanılan Metin:

- Ed. S. K. Hasan, vols. I-VII. Beyrut 2003.
- İbnü'n-Nedim
İsmail 1968 (= İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*) Kullanılan Metin: Ed. Y. A. Tavit. Beyrut 2010.
O. S. A. İsmail, "The Founding of a New Capital: Sāmarrā". *BSOAS XXXI/1* (1968) 1-13.
- Kazhdan 1991 A. P. Kazhdan, "Theme". *ODB III* (1991) 2034-2035.
- Kennedy 2005 H. Kennedy, *The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State*. London 2005.
- Крачковский 1957 И. Ю. Крачковский, *Арабская Географическая Литература*. Москва - Ленинград 1957.
- Kudâme b. Ca'fer
(= Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*) Kullanılan Çeviri: *Kitabü'l-Harac (Fetihler, Siyaset, Coğrafya, Vergiler, Bürokrasi)*. Türkçe çeviri R. Şeşen. İstanbul 2018.
- Kulat 2001 M. A. Kulat, "İstanbul'un Fethini Müjdeleyen Hadisin Değerlendirilmesi". *Diyanet İlmî Dergi XXXVII/2* (2001) 5-24.
- Küçükaşçı 2000 M. S. Küçükaşçı, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve "Sâife" Seferleri". *TKİD 2* (2000) 9-30.
- Küçükaşçı 2009 M. S. Küçükaşçı, "Savâif". *DİA XXXVI* (2009) 185-186.
- Lightfoot – Lightfoot 2007 C. Lightfoot – M. Lightfoot, *Anadolu'da Bir Bizans Kenti Amorium*. Çev.: M. Lightfoot. İstanbul 2007.
- Lightfoot – Koçyiğit 2009 C. Lightfoot – O. Koçyiğit, "Şarap ve Felaket". *Aktüel Arkeoloji 11* (2009) 42-43.
- Lightfoot – Mergen 1999 C. Lightfoot – Y. Mergen, "Anadolu'da Önemli Bir Ortaçağ Kenti Amorium". *Arkeoloji ve Sanat 21* (1999) 22-31.
- Lightfoot 2009 C. Lightfoot, "The Siege of Amorium: History's Tragedy; Archaeology's Triumph". *Minerva XX/5* (2009) 27-29.
- Madrid Skylitzes Skylitzes, "*Synopsis Historion*". *Vitr. 26. 2* (Madrid, Biblioteca Nacional de España). <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000022766>, erişim tarihi 02.01.2020.
- Makdisî (= Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târih*) Kullanılan Metin: Ed. H. İmrân, vols. I-II. Beyrut 1998.
- Mango 2008 C. Mango, *Bizans-Yeni Roma İmparatorluğu*. Çev.: G. Ç. Güven. İstanbul 2008.
- Mes'ûdî, *Mürûc* (= Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zehab*) Kullanılan Metin: Ed. A. N. Hatum, vols. I-IV. Beyrut 2010.
- Mes'ûdî, *Tenbih* (= Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-işrâf*) Kullanılan Metin: [Ed. y.]. Beyrut [t. y.].
- Minorsky 1937 V. F. Minorsky, *Hudûd al-'âlam, The Regions of the World*. London 1937.
- Ostrogorsky 1999 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. Çev.: F. Işiltan. Ankara 1999⁵.
- Pipes 1981 D. Pipes, *Slave Soldiers and Islam, The Genesis of a Military System*. New Haven - London 1981.
- Rosenthal 1968 F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*. Leiden 1968².
- Runciman 1930 S. Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*. London 1930.
- Schacht 1969 J. Schacht, "The Kitâb al-târih of Halifa b. Hayyât". *Arabica XVI/1* (1969) 79-81.
- Skyl. (= Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historion*) Kullanılan Çeviri: *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. English translation by J. Wortley. Cambridge 2010.

- Sümer 1987 F. Sümer, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin". *Belleten* LI/200 (1987) 651-666.
- Şan 2015 E. Şan, "Ortaçağ İslâm Kaynaklarında Tuna Bulgarları İçin Kullanılmış Olan Etnonimler (Kronolojik Bir Değerlendirme)". *Belleten* LXXIX/284 (2015) 49-72.
- Şan 2016 E. Şan, "Besiûs el-Melik ve Sakâlibe'nin Hıristiyan Olması (Basileus Symeon ve Tuna Bulgaryası'nın Hıristiyanlaşması)". *TDA* CXIV/224 (2016) 191-208.
- Şeşen 2016 R. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul 2016².
- Şeşen 2012 R. Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul 2012.
- Taberî (= Taberî, *Târihu'l-umem ve'l-mülük*) Kullanılan Metin: Ed. M. E. İbrâhim, vols. I-XI. Kahire 1976.
- Terzi 1997 M. Z. Terzi, "Emevilerde Kara Ordusu Teşkilâtı". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997) 41-88.
- Васильевъ 1900 A. A. Васильевъ, *Византия и Арабы: Политическая Отношения Византии и Арабовъ за Время Аморийской Династии*. С. Петербургъ 1900.
- Vasiliev 2016 A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Devleti Tarihi*. Çev.: T. Alkaç. İstanbul 2016.
- Ya'kûbî, *Târih* (= Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*) Kullanılan Metin: Ed. H. el-Mansûr, vols. I-II. Beyrut 2002.
- Yıldız 2011 H. D. Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul 2011⁴.
- Yıldız 1973-1974 H. D. Yıldız, "Abbasiler Devrinde Türk Kumandanları: el-Afşin Haydar b. Kâvûs". *TED* 4-5 (1973-1974) 1-22.
- Yıldız 1991 H. D. Yıldız, "Bâbek". *DİA* IV (1991) 376-377.
- http://www.amoriumkazisi.com/TR_tarihce.html, erişim tarihi 25.08.2019

